

ZMIANY ORIENTACJI ŻYCIOWEJ MŁODZIEŻY W KONTEKŚCIE UWARUNKOWAŃ RODZINNYCH

Hanna Liberska*

Instytut Psychologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Poznań

THE CHANGES OF ADOLESCENT'S LIFE ORIENTATION IN FAMILY CONTEXT

Summary. The paper presents the results of the research on the developmental changes of life orientation in adolescence. The attempt was made to show some family conditioning in the adolescents' life plans. From this point of view such factors as the level of parental control and the intensity of family discussion have been analyzed. The results show that the way in which adolescents view their future depends not only on some personal factors but also is conditioned by the relationship between children and their parents. The influence of the type of family communication changes during adolescence.

Wprowadzenie

Jednym z nadrzędnych zadań rozwojowych, które staje przed dziewczętami i chłopcami wkraczającymi w okres dorastania jest przygotowanie się do samodzielnego życia w szerszych kręgach społecznych. Podstawę dla wejścia w dorosłość wyznaczają procesy rozwojowe przebiegające właśnie w tym okresie życia (Inhelder, Piaget, 1970). Warunkiem sprostania wyzwaniom zbliżającego się etapu dorosłego życia przez młodego człowieka jest rozpoznanie własnych możliwości oraz szans rozwojowych tkwiących w kontekście ekologicznym. Na tej bazie dziewczęta i chłopcy budują obraz własnej osoby, tworzą hierarchię celów życiowych i podejmują decyzje dotyczące swej dalszej edukacji, zawodu czy rodziny (Havighurst, 1974; Seginer 1988; Czerwińska-Jasiewicz, 1997). Większość zainteresowań dorastających dotyczy zadań rozwojowych adolescencji. Niektórzy z nich uwzględniają w swych przemyśleniach, na temat własnej osoby i własnych losów na przyszłość, także zadania przypisane do wczesnej dorosłości. Jednak nie wszyscy młodzi ludzie są skoncentrowani na aktualnym lub przyszłym okresie życia – nieliczni z nich skupiają swą uwagę na przeszłości. Także poziom optymizmu względem przyszłości, cechujący młodzież, jest zróżnicowany.

Na orientację życiową dorastających wywierają wpływ liczne czynniki, wśród których za najważniejsze uważa się wiek, płeć i samoocenę, a także stosunki wewnątrzrodzin-

* Korespondencję kierować pod adresem: Hanna Liberska, Instytut Psychologii UAM, 60-568 Poznań, ul. Szamarskiego 89.

ne (Tyszkowa, 1980; Trommsdorff i in., 1982). W świetle literatury przedmiotu istnieją podstawy dla przypuszczenia, iż najważniejszymi osobami oddziałującymi na formowanie orientacji przyszłościowej przez dorastającą jednostkę są rodzice (Tyszkowa, 1985; Nurmi, 1987). Drogi życiowe ojca i matki, ich sukcesy i porażki są analizowane i oceniane przez córki i synów, a ich pozytywna lub negatywna ocena stanowi punkt wyjścia dla zaprojektowania własnej drogi życiowej przez dorastającego (Liberska, 1997). Znaczenie stosunków łączących rodziców z dziećmi jest podstawowe dla zaspokojenia potrzeb rozwojowych młodego pokolenia. Charakter tych stosunków powinien zmieniać się w miarę dorastania dziewcząt i chłopców (Braun-Gałkowska, 1989; Harwas-Napierała, 1996). Wyniki dotychczasowych badań nad tym zagadnieniem potwierdzają, że relacje pomiędzy rodzicami a dziećmi ulegają przemianom w toku omawianego okresu (Jurkovic, Ulrici, 1986; Campbell, 1991). W miarę przechodzenia z I do II fazy dorastania wzrasta wpływ dziewcząt i chłopców na życie rodzinne – co nie oznacza, że maleje wpływ matek lub ojców. Generalnie jednak osłabieniu ulega natężenie kontroli rodzicielskiej nad zachowaniem dorastającego potomstwa. Zatem interakcje między rodzicami a dziećmi ewoluują ku symetrii. Stosunki między rodzicami a dorastającymi dziećmi wynikają z postaw rodzicielskich, a przejawiają się w sposobie komunikowania. Komunikacja jest tu rozumiana jako proces przekazywania informacji, wyrażania uczuć i wpływania na innych ludzi (por. Grygielski, 1999). Spełnia co najmniej dwie powiązane ze sobą funkcje: informacyjną i relacyjną (Danziger, 1976).

Badania nad rolą komunikacji wewnątrzrodzinnej pokazały, że jest ona istotna dla wyboru ról życiowych – już chociażby poprzez jej wpływ na proces identyfikacji dzieci z rodzicami (Rostowska, 1995; Liberska, 1997; Grygielski, 1999). Szeroko pojmowany klimat rodzinny, a w szczególności tworzące go interakcje między rodzicami i dziećmi oddziałują na formowanie orientacji życiowej młodzieży na kilka sposobów. Atmosfera domu rodzinnego i stosunki łączące rodziców mogą w określony sposób wpływać nie tylko na osadzenie w strukturze celów życiowych dorastających córek i synów dążenia do założenia własnej rodziny, ale i motywować ich (pozytywnie bądź negatywnie) do budowania modelu projektowanej rodziny w oparciu o akceptację lub negację modelu rodziny pochodzenia. Rodzice mogą też ukierunkować zainteresowania edukacyjne i zawodowe swych dorastających dzieci i efektywnie dopomóc w ich realizacji (Tyszkowa, 1985, 1993; Lubowicz, Pańtak, 1988; Czerwińska-Jasiewicz, 1997). Jednak nie zawsze dorośli stwarzają warunki sprzyjające samodzielnemu podejmowaniu decyzji przez młodzież (Obuchowska, 1996; Campbell, 1991). Kontekst rodzinny oddziałuje też na kształtowanie się postaw dorastających dzieci wobec przyszłości – pozytywnych lub negatywnych (Nurmi, 1987). Wsparcie jakiego udzielają dorastającym ich rodzice pomaga dziewczętom i chłopcom poradzić sobie z trudnościami napotykanymi podczas rozwiązywania zadań życiowych (Dreher, Oerter, 1986; Harwas-Napierała, 1996). Poza tym wsparcie rodzicielskie odczuwane przez młodzież sprzyja wzrostowi wewnętrznego poczucia kontroli nad własnym zachowaniem, które często współwystępuje ze wspomnianą wcześniej postawą optymistyczną (Trommsdorff, 1982).

Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie jest podstawowym mechanizmem rozwoju, m.in. umiejętności planowania przez dorastających przyszłości osobistej (Liberska, 1997). Procesy wychowawcze przebiegające poza rodziną, także w istotny sposób mogą

oddziaływać na rozwój umiejętności podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości w okresie dorastania (Czerwińska-Jasiewicz, 1997).

Wśród czynników podmiotowych, które wpływają na formowanie orientacji życiowej u młodzieży badacze akcentują rolę poziomu inteligencji i samooceny (Tyszkowa, 1980; Macek, Osecka, 1992). W świetle dotychczasowych wyników badań okazuje się, że dorastający o wysokiej samoocenie mają zarazem wyższe poczucie kontroli wewnętrznej nad przebiegiem zdarzeń i są też bardziej skłonni przypisywać sobie odpowiedzialność za sukces niż osoby o niskiej samoocenie (Marsch, 1984). Samoocena ogólna jest względnie stabilna i wywiera szczególnie ważny wpływ na sposób funkcjonowania jednostki, przede wszystkim w sytuacjach nowych. Chociaż M. Czerwińska-Jasiewicz wykazała istnienie istotnego związku między pewnością samooceny i wiedzy o sobie a autonomicznością decyzji edukacyjno-zawodowych dorastających w stosunku do rodziców, to nie do końca klarowne są powiązania między poziomem samooceny a wyborem ścieżki kształcenia i zawodu (Czerwińska-Jasiewicz, 1997). W świetle powyższych badań interesujące byłoby prześledzenie związków pomiędzy pewnością i poziomem samooceny młodzieży a zgodnością jej decyzji edukacyjno-zawodowych z oczekiwaniami rodziców. Także relacje pomiędzy poziomem samooceny i postawami wobec przyszłości a efektywnością w realizacji zadań rozwojowych nie są rozpoznane. Badania nad rolą poziomu inteligencji dorastających a ich orientacją życiową nie dostarczyły podstaw do sformułowania jednoznacznych wniosków na ten temat. Wysoki poziom zdolności intelektualnych pozwala oczekiwać wysokiego poziomu umiejętności planowania i efektywnej realizacji celów życiowych. Jednak wcześniejsze badania w tej dziedzinie przyniosły kontrowersyjne rezultaty (por. Nurmi, 1987).

Z kolei badania nad związkami pomiędzy poziomem intelektualnym młodzieży i poziomem jej samooceny a efektywnością działania pokazały, że szczególnie korzystnym wyznacznikiem sprawnego radzenia sobie z zadaniami jest współwystępowanie wysokich zdolności i wysokiej samooceny (Liberska, 1994).

Ustalenie uwarunkowań przyszłościowej orientacji życiowej wydaje się być szczególnie istotne w świetle niepokojących sygnałów, wskazujących na narastający proces różnicowania się wśród młodzieży. Otóż zwiększa się grupa młodych ludzi, którzy żyją z dnia na dzień, bez planów i nadziei na przyszłość a nawet w lęku przed przyszłością. Z drugiej strony, wyodrębnia się grupa młodzieży określanej jako niezależna, operatywna, konsumpcyjna, apolityczna i egoistyczna a zarazem zaadaptowana do nowej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej (Obuchowska, 1996).

W celu pełniejszego poznania zależności między inteligencją dorastających dziewcząt i chłopców, poziomem ich samooceny i charakterem stosunków wewnątrzrodzinnych a przejawianą przez nich orientacją życiową zostały przeprowadzone badania empiryczne. Wyniki tych badań dostarczyły podstaw do bliższego rozpoznania związków pomiędzy interesującymi nas zmiennymi.

Metoda

Prezentowane badania nad wpływem wybranych zmiennych podmiotowych i społeczno-rodzinnych na orientację życiową młodzieży uwzględniają aspekt rozwojowy. Ba-

daniami objęto zarówno dziewczęta, jak i chłopców wkraczających w okres dorastania. Oczekiwano, że rezultaty badań dostarczą podstaw do sformułowania odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Na jakich zadaniach rozwojowych koncentruje się młodzież i jakich dziedzin życia dotyczą główne cele młodzieży?
2. Czy treść celów formułowanych przez młodzież zależy od płci i czy zmienia się z wiekiem dorastających?
3. Czy młodzi ludzie różniący się poziomem zdolności intelektualnych i poziomem samooceny przejawiają odmienną orientację życiową? Jeśli tak, to w jaki sposób treść celów formułowanych przez młodzież, ich lokalizacja czasowa i postawa wobec przyszłości zależy od wyżej wymienionych zmiennych podmiotowych?
4. Czy typ komunikacji wewnątrzrodzinnej określony przez częstość i bogactwo interakcji łączących rodziców z ich dorastającymi dziećmi oraz kontrolę rodzicielską nad dziećmi są istotne dla formowania orientacji życiowej młodych ludzi? (W jakiej mierze jest zasadne przekonanie o transmisji wewnątrzrodzinnej w tej sferze rozwoju?).

Osoby badane

Badaniami objęto grupę 60 osób w wieku 11-12 lat i grupę 60 osób w wieku 15-16 lat. W obu grupach wiekowych 50% stanowiły dziewczęta i 50% – chłopcy. Wszyscy badani byli uczniami klas szóstych szkół podstawowych i klas pierwszych szkół ponadpodstawowych ulokowanych w dużej aglomeracji miejskiej. Wybór szkół miał charakter losowy. Status społeczno-ekonomiczny i inne zmienne podstawowe były reprezentatywne dla młodzieży polskiej.

Przebieg badań

Na wstępie osobom badanym udzielano ogólnych informacji o badaniu i zbierano dane podstawowe. Następnie młodzi ludzie wypełniali kwestionariusz dotyczący stosunków wewnątrzrodzinnych i komunikacji wewnątrzrodzinnej. Odpowiedzi na pytania kwestionariusza dostarczyły danych dotyczących tematyki i częstości rozmów pomiędzy rodzicami a ich dziećmi oraz natężenia kontroli rodzicielskiej. (Młodzież oceniała natężenie odczuwanej kontroli rodzicielskiej na 5-ciostopniowej skali: 1 – zbyt mała, 2 – mała, 3 – akuratna, 4 – silna i 5 – zbyt silna). W dalszej kolejności badani rozwiązywali test Ravena, będący podstawą dla rozpoznania ich poziomu zdolności intelektualnych (Hornowski, 1970).

Następnie dziewczęta i chłopcy wypełniali wybrane skale kwestionariusza Euronet służące do pomiaru poziomu samooceny i typu poczucia kontroli nad zachowaniem (Flammer, Grob, 1992). Wszystkie te badania miały charakter zbiorowy.

Ostatni etap badań polegał na rozmowach indywidualnych, w toku których zbierano dane na temat zadań życiowych ważnych dla osób badanych. Młodych ludzi pytano o treść tych zadań, ich lokalizację czasową, a także o przewidywany sposób ich zrealizowania. W czasie rozmowy proszono też badanych o oszacowanie na skali 5-stopniowej subiektywnej ważności poszczególnych okresów rozwojowych: dzieciństwa (etap życia od narodzin

do 11-12 roku życia), dorastania (i młodości) (etap od 11-12 do 18-19 roku życia), dorosłości (etap trwający od 19 do 60-65 roku życia) i starości (etap po 65 roku życia).

1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
 nieważny dosyć ważny ważny bardzo ważny najważniejszy

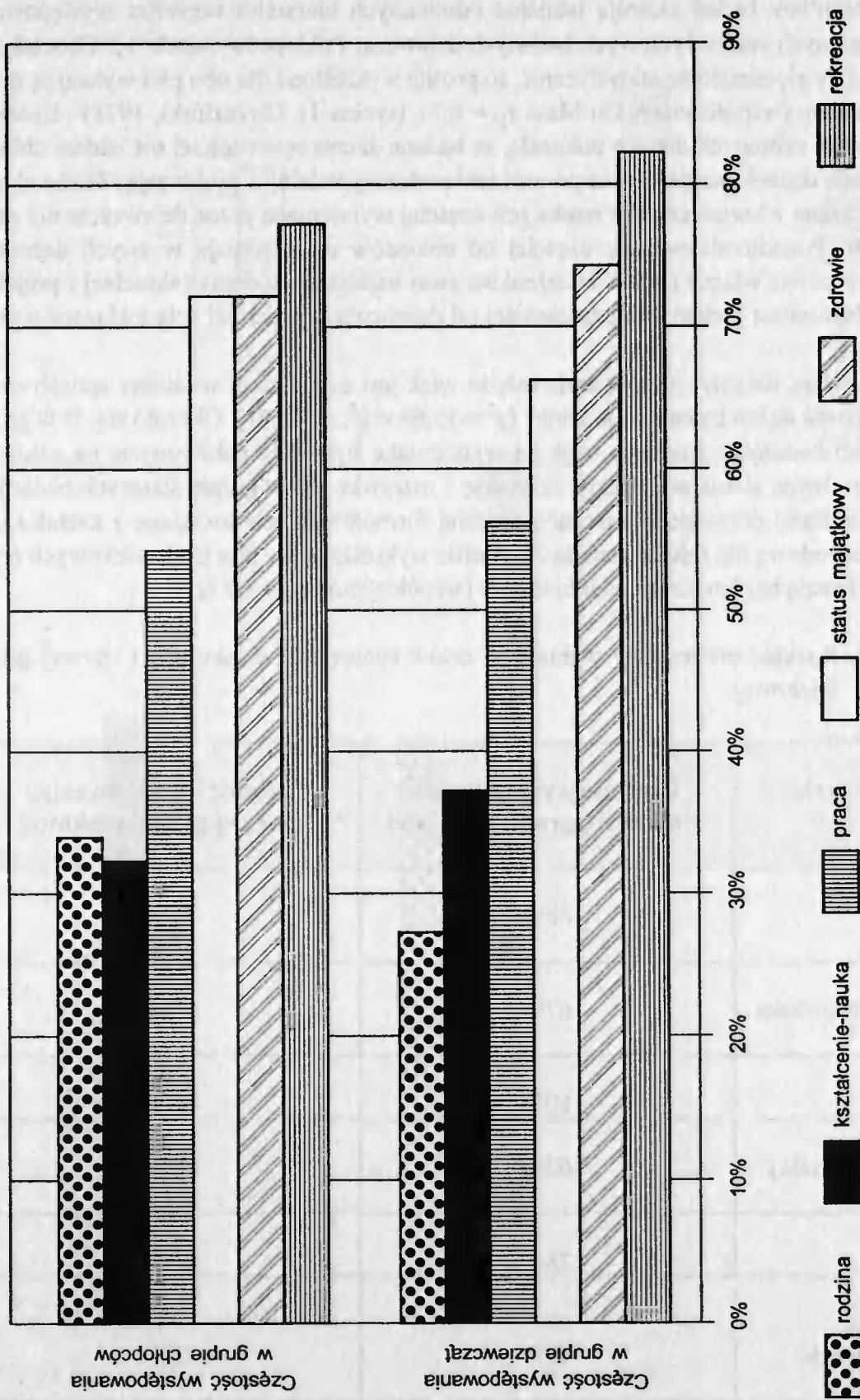
W powyższy sposób uzyskiwano materiał badawczy pozwalający wnioskować o kierunku orientacji życiowej badanych: ku przeszłości, teraźniejszości lub ku przyszłości.

Wyniki badań

Materiał empiryczny zgromadzony za pomocą przedstawionych narzędzi badawczych został poddany analizie ilościowej i jakościowej. Wyniki analizy wskazują, że podstawowe dążenia badanej młodzieży najczęściej dotyczą sfery małżeństwa i przyszłego życia rodzinnego (81%), kształcenia (74%), pracy zawodowej (70%), statusu materialnego (56%), zdrowia (ponad 35%) i rekreacji (ponad 30% badanych). Osoby badane formułowały także inne cele (np. aktywność polityczna, zbliżenie do Boga, walka ze złem) – jednak częstość ich występowania nie przekraczała 15% i z tego powodu nie zostały one tu omówione.

Tabela 1. Rozkład procentowy wybranych celów życiowych w grupie dziewcząt i chłopców

Treść celu	Częstość występowania w grupie dziewcząt	Częstość występowania w grupie chłopców
Rodzina	83%	78%
Kształcenie/nauka	75%	73%
Praca	67%	73%
Status majątkowy	57%	55%
Zdrowie	38%	33%
Rekreacja i rozrywka	28%	35%

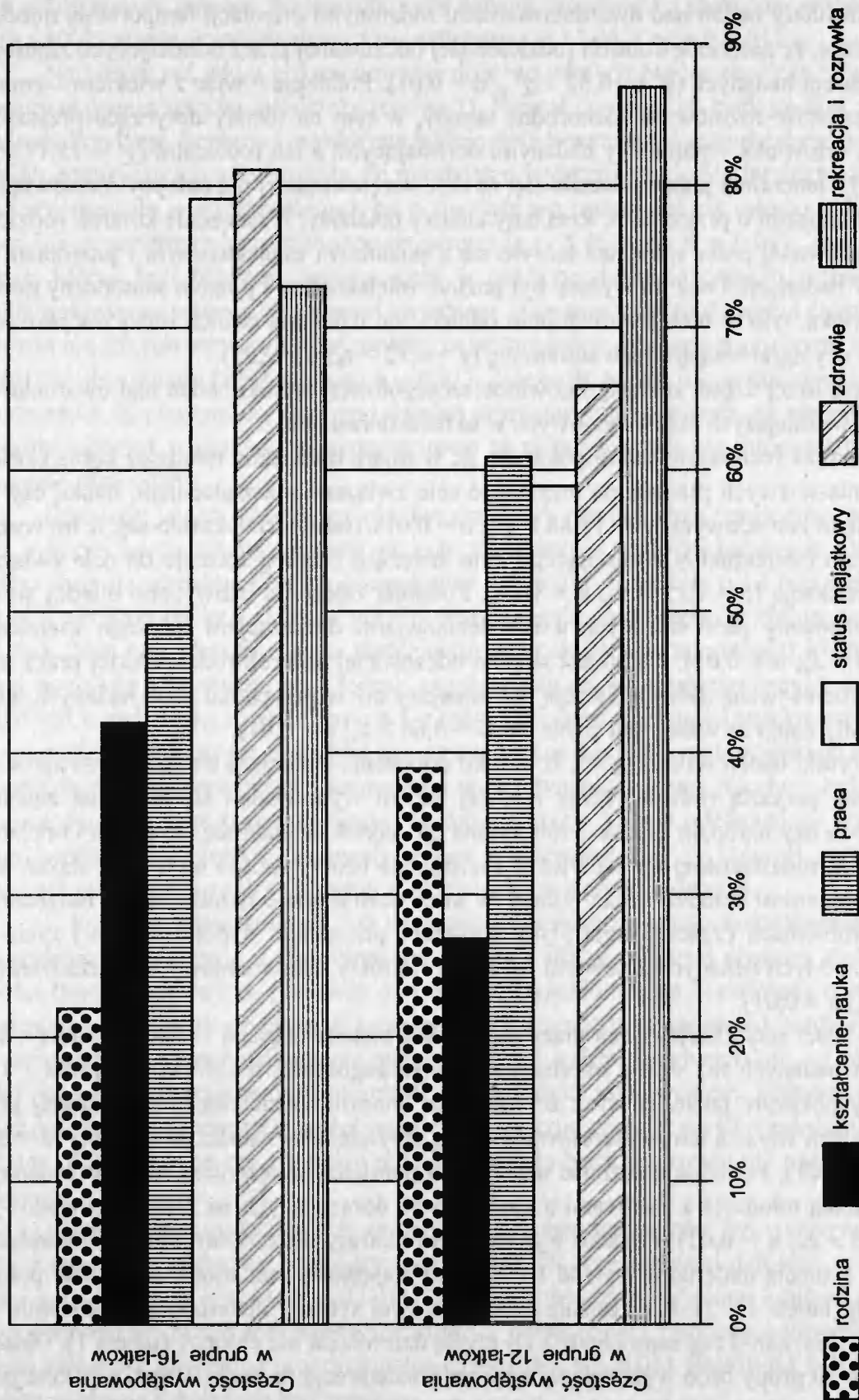
Ryc. 1. Hierarchie częstotliwości podstawowych celów życiowych wśród dziewcząt i chłopców.

Rezultaty badań ukazują istnienie odmiennych hierarchii częstości występowania poszczególnych celów życiowych badanych dziewcząt i chłopców (tabela 1). Choć różnice okazały się nieistotne statystycznie, to profile wykreślone dla obu płci wykazują niskie podobieństwo (współczynnik Du Masa $r_{ps} = 0,2$), (rycina 1), (Brzeziński, 1978). Szczegółowa analiza zebranych danych pokazała, że badane dziewczęta częściej niż badani chłopcy przejawiają dążenia nakierowane na założenie własnej rodziny i prokreację. Także aktywność związana z kształceniem i nauką jest częściej wymieniana przez dziewczęta niż przez chłopców. Ponadto dziewczęta częściej od chłopców uwzględniają w swych dążeniach troskę o zdrowie własne i zdrowie członków swej najbliższej rodziny (aktualnej i projektowanej). Natomiast badani chłopcy częściej od dziewcząt wymieniali cele związane z pracą i rekreacją.

Analiza statystyczna pokazała też, że wiek jest czynnikiem w istotny sposób różnicującym treść dążeń badanej młodzieży ($\chi^2 = 15,88 > \chi^2; \alpha = 0,01$). Okazało się, iż w grupie młodszych badanych znacząco częściej wymieniane były cele nakierowane na założenie własnej rodziny, status materialny, rekreację i rozrywkę niż w grupie starszych badanych. Natomiast starsi dorastający znacząco częściej formułowali cele związane z kształceniem i pracą zawodową niż młodszy (tabela 2). Profile wykreślone dla obu grup wiekowych (rycina 2) wykazują bardzo niskie podobieństwo (współczynnik $r_{ps} = -0,2$).

Tabela 2. Rozkład procentowy wybranych celów życiowych w młodszej i starszej grupie wiekowej

Treść celu	Częstość występowania w młodszej grupie wiekowej	Częstość występowania w starszej grupie wiekowej
Rodzina	88%	74%
Kształcenie/nauka	67%	82%
Praca	60%	80%
Status materialny	62%	50%
Zdrowie	28%	43%
Rekreacja i wypoczynek	40%	23%

Ryc. 2. Hierarchie częstości podstawowych celów życiowych w grupie 12-latków i 16-latków.

Rezultaty badań nad uwarunkowaniami rodzinnymi orientacji temporalnej młodzieży wskazują, że natężenie kontroli rodzicielskiej odczuwanej przez dorastających zmniejsza się z wiekiem badanych ($\chi^2 = 14,32 > \chi^2_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Podobnie – wraz z wiekiem – zmniejsza się częstość rozmów na różnorodne tematy, w tym na tematy dotyczące przyszłości młodego człowieka – pomiędzy badanymi dorastającymi a ich rodzicami ($\chi^2 = 15,17 > \chi^2_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Generalnie jednak okazało się, że dziewczęta częściej niż chłopcy rozmawiają ze swoimi rodzicami o przyszłości. Rezultaty analizy pokazały, iż natężenie kontroli rodzicielskiej odczuwanej przez młodzież łączyło się z poziomem intelektualnym i poziomem samooceny badanych. Otóż im wyższy był poziom intelektualny i poziom samooceny młodego człowieka, tym w mniejszym stopniu odbierał on działania swoich rodziców jako kontrolujące czy ograniczające jego autonomię ($z = 4,12 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$).

W dalszej części zostaną omówione szczegółowiej wyniki badań nad uwarunkowaniami najważniejszych celów życiowych w okresie dorastania.

Analiza rezultatów badań pokazała, że w miarę dorastania młodzież coraz częściej uwzględnia w swych planach na przyszłość cele związane z kształceniem, nauką czy doskonaleniem zawodowym ($\chi^2 = 15,88 > \chi^2_{\alpha}; \alpha = 0,01$), (tabela 2). Okazało się, iż im wyższy jest poziom intelektualny dorastającego, tym znacząco częściej formuje on cele związane ze swą edukacją ($z = 7,12 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Podobną zależność uchwycono między poziomem samooceny osób badanych a ich deklaracjami dotyczącymi dalszego kształcenia ($z = 5,99 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Natomiast stopień odczuwanej kontroli rodzicielskiej przez młodzież zainteresowaną dalszą edukacją był mniejszy niż w przypadku osób badanych, które nie uważały nauki za ważny dla siebie cel ($z = 3,66 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$).

Wyniki badań wskazują też, iż w toku dorastania zmniejsza się zainteresowanie dorastających przyszłą rodziną (coraz rzadziej badani wypowiadali się na temat zawarcia małżeństwa czy narodzin dziecka, zob. rycina 2). Jednak okazało się, że poziom odczuwanej kontroli rodzicielskiej nie wpływa w szczególnie istotny sposób na tę sferę dążeń młodzieży. Natomiast młodzi ludzie, którzy w swej ocenie wiele rozmawiają z rodzicami o swych problemach częściej snują plany dotyczące przyszłego współmałżonka i życia rodzinnego od tych badanych dziewcząt i chłopców, którzy takie rozmowy toczą rzadziej ($z = 6,42 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$).

Z kolei satysfakcjonująca praca zawodowa budziła częściej zainteresowanie wśród starszych badanych niż wśród młodszych, a w szczególności u chłopców (rycina 1 i 2). Rezultaty pokazały także, iż wraz ze wzrostem kontroli rodzicielskiej odczuwanej przez dorastających wzrasta ich zainteresowanie sferą przyszłej aktywności zawodowej ($z = 3,88 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Podobną zależność uchwycono pomiędzy natężeniem rozmów toczonych przez badaną młodzież z rodzicami a koncentracją dorastających na planach zawodowych ($z = 5,05 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Ponadto wyniki badań ukazały duże zainteresowanie młodzieży przyszłą sytuacją materialną (rycina 1 i 2). Stan majątkowy jest ważny dla ponad połowy badanych (tabela 1 i 2). Nieznacznie częściej o swej sytuacji materialnej, o poziomie dochodów, mieszkaniu czy samochodzie (!) myślą dziewczęta niż chłopcy (tabela 1). Okazało się też, że do grupy osób wykazującej większą koncentrację na materialnym aspekcie przyszłego życia należą młodszy badani (tabela 2). Wyższe natężenie kontroli rodzicielskiej sprzyjało rozmyśleniom dorastających nad przyszłym statusem materialnym ($z = 7,01 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Silna kontrola ze strony rodziców okazała się być także czynnikiem sprzyjają-

cym lokowaniu w planach życiowych przez badane dziewczęta i chłopców celów związanych z atrakcyjnym wypełnieniem czasu wolnego ($z = 11,06 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$).

Natomiast cel jakim jest zachowanie dobrego zdrowia był szczególnie często wskazywany w grupie starszej młodzieży (rycina 2). Niemal co drugi 16-latek uważał, że troska o własną kondycję fizyczną i psychiczną będzie stale towarzyszyć jego działaniom. Analiza danych empirycznych potwierdziła, że młodzież o wyższym poziomie intelektualnym częściej umieszczała w swoich planach na przyszłość ten ostatni cel niż młodzi ludzie o niższym lub przeciętnym poziomie intelektualnym ($z = 3,46 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Także młodzi ludzie, którzy byli bardziej zaangażowani w rodzinne dyskusje częściej wzmiankowali o ukierunkowaniu własnej aktywności na zabiegi zmierzające do zachowania dobrego stanu zdrowia niż ich rówieśnicy, którzy rzadziej uczestniczyli w dyskusjach ze swymi rodzicami na różnorodne tematy ($z = 6,43 > z_{\alpha}; \alpha = 0,01$). Zależność pomiędzy poziomem samooceny młodzieży a jej planami dotyczącymi działań prozdrowotnych okazała się nieistotna statystycznie, chociaż większym zainteresowaniem tą sferą wykazała się młodzież o niższym poziomie samooceny.

Rezultaty badań ukazały też różnice pomiędzy rozciągłością temporalną perspektywy, w jakiej lokowane są podstawowe cele młodzieży a wiekiem badanych. Otóż starsi badani formują wyraźnie dłuższą perspektywę niż młodszy – średnio o 12 lat (maksymalna różnica wyniosła 60 lat). Dalej w przyszłość wybiegają dziewczęta od chłopców (średnio o 7 lat). Poza tym okazało się, że rozleglejsze perspektywy budują młodzi ludzie o wyższym poziomie intelektualnym. (Jednak zagęszczenie celów rozmieszczonych wzdłuż osi czasu jest u nich mniej równomierne niż u osób o niższym poziomie intelektualnym). Także w grupie cechującej się wyższym poziomem komunikacji wewnątrzrodzinnej uchwyciona została dłuższa perspektywa temporalna w porównaniu z grupą młodych ludzi rzadko włączających się w rodzinne dyskusje. Natomiast osoby badane odczuwające wyższy poziom kontroli rodzicielskiej lokowały swoje podstawowe cele w krótszej perspektywie czasu niż młodzież doznająca kontroli rodzicielskiej w stopniu słabszym.

Z kolei poczucie kontroli nad własnym zachowaniem i jego konsekwencjami było pozytywnie skorelowane z poziomem samooceny i siłą pozytywnej postawy wobec przyszłości (rezultat istotny na poziomie $\alpha = 0,005$). Okazało się, że dorastający o wewnętrznym poczuciu kontroli przejawiali zarazem wyższy poziom samooceny i bardziej optymistycznie oceniali szanse osiągnięcia najważniejszych celów życiowych niż ich rówieśnicy, którzy oceniali zakres osobistej kontroli nad własnym zachowaniem. Jednocześnie młodzież należąca do pierwszej z wyżej wymienionych grup częściej myśli o założeniu własnej rodziny, dalszej nauce czy zdobyciu dobrego zawodu bądź o zdrowiu niż badani z drugiej grupy.

Wyniki badań pokazały też, że optymizm wobec przyszłości był pozytywnie związany z natężeniem rozmów pomiędzy rodzicami a ich dorastającymi dziećmi, w szczególności u 16-latków ($r = 0,41; \alpha = 0,001$). Natomiast między natężeniem kontroli rodzicielskiej doznawanej przez dorastającą jednostkę a optymizmem młodego człowieka stwierdzono zależność odwrotnie proporcjonalną ($r = - 0,45; \alpha = 0,01$). Zależność ta była wyraźniejsza w grupie młodszych badanych.

Jednakże wyniki wskazują, że im silniejsza była kontrola rodzicielska nad poczynaniami dorastającego, tym wyższy był poziom realizmu jego planów na przyszłość ($r = 0,31;$

$\alpha = 0,01$). W grupie 16-latków uchwycono pozytywną zależność pomiędzy realizmem planów życiowych a nasileniem rozmów z rodzicami, dotyczących dążeń młodych ludzi ($r = 0,22$; $\alpha = 0,05$).

Wyniki badań nie dostarczyły podstaw do precyzyjnego rozpoznania relacji łączących wymiar temporalny planów życiowych młodzieży z rozpatrywanymi parametrami środowiska rodzinnego. Jednakże zarysował się pozytywny związek między rozciągłością planów a natężeniem kontroli rodzicielskiej percypowanej przez dorastających chłopców.

Rezultaty badań pokazały też, że charakter związku między poziomem intelektualnym a optymizmem postaw badanych dziewcząt i chłopców wobec przyszłości zmienia się w toku dorastania. Otóż młodzież 16-letnia o wyższym poziomie intelektualnym przejawia mniejszy optymizm wobec przyszłości osobistej niż dorastający o niższych możliwościach intelektualnych. U 12-latków zaś wystąpiła zależność odwrotna. Wyniki badań wskazują, że optymizm młodzieży uzdolnionej obniża się w miarę dorastania ($r = - 0,30$; $\alpha = 0,05$).

Podsumowanie

Rezultaty badań dostarczyły podstaw do sformułowania odpowiedzi na postawione pytania badawcze i potwierdziły oczekiwania dotyczące związków pomiędzy orientacją przyszłościową, przejawianą przez dorastających a ich stosunkami z rodzicami. Jednak okazało się, że charakter tych związków nie jest jednorodny na przestrzeni całego okresu dorastania.

Generalnie zainteresowania młodzieży koncentrują się na zadaniach rozwojowych II fazy dorastania i wczesnej dorosłości. Jednak siła tych zainteresowań zależy nie tylko od dziedziny aktywności, na którą są ukierunkowane, czy od określonych czynników podmiotowych, ale też od pewnych uwarunkowań rodzinnych. Spośród tych ostatnich, wyniki badań wskazują na znaczenie intensywności i kierunku komunikacji wewnątrzrodzinnej.

Okazało się, że większe zainteresowanie sferą przyszłego życia rodzinnego przejawiają ci dorastający, którzy częściej rozmawiają ze swoimi rodzicami na różnorodne tematy. Wśród poruszanych problemów poczesne miejsce zajmują stosunki z rówieśnikami, sukcesy i porażki w nauce, plany na przyszłość, a także życie rodzinne, kłopoty materialne rodziny, jak również sytuacja polityczna w kraju i na świecie.

Większą koncentrację na dalszej edukacji przejawia młodzież, która odczuwa stosunkowo niski poziom kontroli rodzicielskiej nad swymi poczynaniami. Ponadto częściej o wykształceniu myśli młodzież znajdująca się w II fazie dorastania niż młodzież w I fazie tego okresu.

Odwrotne zależności występują w odniesieniu do celów związanych z rekreacją i rozrywką. Otóż zainteresowanie nimi zmniejsza się w miarę przechodzenia z I do II fazy dorastania i w miarę obniżania się kontroli rodzicielskiej nad aktywnością dorastających. Zatem dojrzewanie biologiczne i psychiczne oraz zawężanie czy ograniczanie kontroli rodzicielskiej nad poczynaniami synów i córek, wywierają podobny wpływ na treść podstawowych celów życiowych formowanych przez młodzież.

Prawdopodobne wydają się przynajmniej dwa wyjaśnienia uchwyconych zależności. Dorastająca jednostka, która odczuwa słabnącą kontrolę ze strony rodziców jest prawdopodobnie silniej stymulowana do wcześniejszego tworzenia planów życiowych i wejścia

w świat dorosłych. Możliwe jest też, że rodzice roztaczają mniejszą kontrolę nad tymi dziećmi, u których obserwują szybsze lub wcześniejsze procesy szeroko pojętego dojrzewania bądź które wcześniej przejawiają zainteresowanie swymi przyszłymi losami. W świetle uzyskanych wyników należy przyjąć, że silna kontrola rodzicielska wpływa na orientację przyszłościową dziewcząt i chłopców u progu dorastania bardziej efektywnie niż w przypadku młodzieży starszej.

Natomiast efektywność rozmów toczonych pomiędzy rodzicami a dziećmi dla rozwoju orientacji przyszłościowej wzrasta w toku okresu dorastania. Zatem dyskusje rodzinne przebiegające w atmosferze życzliwości i zrozumienia oraz ograniczona lub umiarkowana kontrola rodzicielska, dająca młodzieży poczucie autonomii (niekiedy złudne), tworzą warunki sprzyjające rozwojowi myślenia młodego człowieka o przyszłości osobistej. Ponadto niski poziom kontroli rodzicielskiej odczuwanej przez dorastających współwystępuje z większym optymizmem w ocenie szans na zrealizowanie ważnych celów życiowych w przyszłości u dziewcząt i chłopców w I fazie dorastania. Zależność taka nie wystąpiła w II fazie tego okresu rozwojowego – co można tłumaczyć dwojako. Po pierwsze – rozwój procesów poznawczych pozwala starszym dziewczętom i chłopcom bardziej realistycznie i niekiedy bardziej krytycznie oceniać własne zamierzenia życiowe czy to ze względu na warunki osobiste, czy też ze względu na uwarunkowania sytuacyjne. W efekcie młodzież w II fazie dorastania cechuje się mniejszym optymizmem, myśląc o przyszłości. Z drugiej strony – młody człowiek pozbawiony w swym przekonaniu kontroli rodzicielskiej i pozostawiony samemu sobie – przy całej swej niewiedzy o świecie dorosłych – może czuć się zagubiony wobec zbliżającej się dorosłości. W tym kontekście uzasadniony jest zaobserwowany spadek optymizmu młodzieży wobec przyszłości w toku dorastania. Drugie z zaproponowanych wyjaśnień potwierdza rezultat wskazujący na wzrost optymizmu u tych starszych dziewcząt i chłopców, którzy mają szanse często dyskutować z rodzicami o różnych problemach życiowych. Rozmowy z rodzicami – o ile są konstruktywne – generalnie zwiększają poczucie bezpieczeństwa u młodych ludzi, ułatwiają im rozwiązanie nurtujących ich trudności i często wspierają ich dążenia – w efekcie prowadząc do wzrostu optymizmu wobec przyszłości.

Silna kontrola rodzicielska (w subiektywnej ocenie młodzieży) występująca w I fazie dorastania i częste rozmowy rodziców ze swymi dorastającymi dziećmi w II fazie tego okresu – zdają się tworzyć zróżnicowaną podstawę dla optymistycznego myślenia młodzieży o przyszłości. Rodzice, zezwalając swoim dzieciom na większą niezależność już w początkowej fazie ich dorastania, wcześniej stymulują je do opanowania sposobów radzenia sobie z różnymi wyzwaniami tego okresu, niż rodzice przedłużający czas sprawowania silnej kontroli nad dorastającymi. Opanowanie strategii radzenia sobie z trudnościami – o ile jest możliwe w kontekście rzeczywistych możliwości intelektualnych dorastającej jednostki – pozwala młodemu człowiekowi nie tylko na większy optymizm względem przyszłości, ale zarazem sprzyja rozwojowi poczucia kontroli wewnętrznej nad swym losem.

Rezultaty badań pokazały też, że wzrost częstości rozmów między rodzicami a dorastającymi dziećmi prowadzi do wzrostu zarówno optymizmu, jak i poziomu realizacji celów życiowych w II fazie dorastania.

Całość wyników podkreśla zasadność uwzględniania w badaniach rozwojowych nad orientacją temporalną młodzieży uwarunkowań rodzinnych. Rola czynników kontekstu rodzinnego uwzględnionych w omawianych badaniach zmienia się w toku dorastania. Zatem rezultat, dotyczący wpływu rozpatrywanych uwarunkowań rodzinnych na rozwój jednostek w wybranej fazie dorastania, nie może stanowić wystarczającej podstawy dla wyjaśnienia mechanizmów rozwoju w innych fazach tego okresu, ani tym bardziej – w innych okresach życia (por. Trempała, 1997).

Reasumując, zmiany rozwojowe orientacji życiowej młodzieży mają odmienny przebieg w rodzinach, w których przeważa komunikacja jednostronna (od rodzica do dziecka) niż w rodzinach cechujących się komunikacją dwustronną (zrównoważoną). Ten drugi typ komunikacji wewnątrzrodzinnej, współwystępujący z wysokim poziomem zdolności intelektualnych i z wysokim poziomem samooceny, tworzy szczególnie sprzyjające warunki dla uformowania u młodzieży postaw optymistycznych względem przyszłości.

LITERATURA CYTOWANA

- Braun-Gałkowska, M. (1989). *Psychologia domowa*. Olsztyn: WWD.
- Brzeziński, J. (1978). *Elementy metodologii badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Campbell, R. (1991). *Twój nastolatek potrzebuje Ciebie*. Kraków: Towarzystwo Krzewienia Etyki Chrześcijańskiej.
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (1997). *Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Danziger, K. (1976). *Interpersonal communication*. New York: Pergamon Press Inc.
- Dreher, E., Oerter, R. (1986). Children's and adolescents' conceptions of adulthood: The changing view of a crucial developmental tasks. W: R. Silbereisen i in. (red.) *Development as a action in context: problem behavior and normal youth development*. Berlin, Heidelberg: Springer – Verlag.
- Grygielski, M. (1999). *Style komunikacji rodzicielskiej a identyfikacja dzieci z rodzicami*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Harwas-Napierała, B. (1996). Przygotowanie młodzieży do dorosłości: niektóre uwarunkowania rodzinne, *Człowiek i Społeczeństwo*, XIV, 19-31.
- Havighurst, R. (1974). *Developmental tasks and education*. New York: McKay.
- Hornowski, B. (1970). *Analiza psychologiczna skali J.C. Ravena*. Warszawa: PWN.
- Inhelder, B., Piaget, J. (1970). *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*. Warszawa: PWN.
- Jurkovic, G.J., Ulrici, D. (1986). Empirical perspectives on adolescents and their families. W: L. L'Abate (red.) *The handbook of family psychology and therapy*. Chicago: The Dorsey Press.
- Liberska, H. (1994). Rozwój efektywności intelektualnej młodzieży i jego uwarunkowania, *Psychologia Wychowawcza*, 3, 193-205.
- Liberska, H. (1997). Rola rodziny i rówieśników w zachowaniu się młodzieży w sytuacjach trudnych, *Roczniki Socjologii Rodziny*, tom IX, 193-207.
- Lubowicz, Z., Pańtak, G. (1988). *Młodzież o sobie i swojej przyszłości*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

- Macek, P., Osecka, L. (1992). *Identity, self and coping strategies of Czech adolescents as possible predictors of their well-being*. Poster zaprezentowany na konferencji : Youth in the year 2000. Marbach Castle. Germany.
- Marsch, H.W., Cairns, L., Relich, J., Barnes, J., Debus, R., (1984). The relationship between dimensions of self – attribution and dimensions of self-concept, *Journal of Educational Psychology*, 76, 3-32.
- Nurmi, J.E. (1987). Age, sex, social class and quality of family interaction as determinants of adolescents' future orientation: A developmental task interpretation, *Adolescence*, 22, 991-997.
- Obuchowska, I. (1996). *Drogi dorastania*. Warszawa: WSiP.
- Pospiszyl, K. (1973). *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*. Warszawa: PWN.
- Rostowska, T. (1995). *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Seginer, R. (1988). Adolescents facing the future. Cultural and sociopolitical perspectives, *Youth and Society*, 19, 314-333.
- Trempała, J. (1997). Koncepcje rozwoju psychicznego. Wiele czy jedna psychologia rozwoju, *Forum Psychologiczne*, 2, 2, 3-21.
- Trommsdorff, G., Burger, C., Fuschle, T. (1982). Social and psychological aspects of future orientation. W: M. Irle (red.) *Studies in decision making*. Berlin: De Gruyter.
- Tyszkowa, M. (1980). Percepcja sytuacji a zmiany rozwojowe w strukturze „ja”. W: Z. Ratajczak (red.) *Psychologia w służbie człowieka*. Warszawa: PWN.
- Tyszkowa, M. (1985). Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń o własnej przyszłości i w aspiracjach życiowych dzieci i młodzieży. W: M. Tyszkowa (red.) *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Tyszkowa, M. (1986). *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych*. Warszawa: PWN.
- Tyszkowa, M. (1993). Wyobrażenia młodzieży na temat własnych perspektyw życiowych a zmiany społeczno-gospodarcze w Polsce. W: Z. Ratajczak (red.) *Kolokwia psychologiczne* (s. 77-87). Warszawa: PAN.